

Тема № 2. Україна у XX ст.

Заняття № 12. Україна в 1945-1991 рр.

Навчальні питання:

1. ТРУДНОЩІ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ.
РЕПРЕСІЇ В УКРАЇНІ.
2. УКРАЇНА В УМОВАХ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ.
“ПОЛІТИЧНА ВІДЛИГА”.(1956-1964 РР.)
3. УКРАЇНА В ПЕРІОД ЗАГОСТРЕННЯ КРИЗИ
РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ У 70-80-Х РР. В
УКРАЇНІ. РУХ ШІСТДЕСЯТНИЦТВА.
4. УКРАЇНА У ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ

Україна в роки повоєнної відбудови (1945 р. – початок 1950-х рр.).

Адміністративно-територіальні зміни:

- ▶ 29 червня 1945 р. - договір між СРСР і Чехословаччиною, за яким Закарпаття включалося до складу УРСР.
- ▶ 10 лютого 1947 р. – договір з Румунією, входження Північної Буковини й частини Бессарабії до УРСР.
- ▶ серпень 1945 р. – договір між Польщею та СРСР східний кордон Польщі пройде по так званій "лінії Керзона".
- ▶ 28 квітня - липня 1947 р. - операція "Вісла".
- ▶ У лютому 1954 р. до складу УРСР був включений Крим
- ▶ Частина етнічних українських територій залишалася поза межами УРСР. Це північно-східні райони Слобожанщини та Кубань, які залишалися у складі РРФСР; південні райони Берестейщини у складі БРСР. Підляшшя, Холмщина, Посяння та Лемківщина у складі Польщі; Пряшівщина у складі Словаччини; частина Мараморощини у складі Румунії.

УКРАЇНА В ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

- Реконструкція і відбудова зруйнованого війною господарства УРСР розпочалась одразу після відступу німецьких військ.
- Керівництво республіки найбільші зусилля спрямовувало на відновлення вугільно-металургійного комплексу.
- У 1945 р. розпочалася відбудова : "Азовсталі", "Запоріжсталі", Макіївського, Криворізького, Єнакіївського заводів.
- За три місяці після визволення східних областей України було введено в дію 123 великі й 506 дрібних шахт Донбасу, видобуток яких становив 18 % від довоєнного. Восени 1945 р. поновив роботу Харківський тракторний завод.

-
- ▶ Успіхи індустріального зростання в Україні, як і в СРСР у цілому, забезпечувалися переважно за рахунок залучення додаткової робочої сили (переважно з сільської місцевості), тобто екстенсивним шляхом.
 - ▶ Режим економії, скорочення фінансування сільського господарства, легкої промисловості, соціальної сфери.

- ▶ низька заробітна плата робітників, службовців, колгоспників та нееквівалентний обмін між містом і селом.
- ▶ грудень 1947 р. було проведено грошову реформу.
- ▶ наприкінці 1947 р. – скасовано карткову систему розподілу продуктів.
- ▶ У найкатастрофічнішому стані залишався аграрний сектор. Серед працездатного населення 80 % становили жінки і діти. При цьому на колгоспників не поширювалося пенсійне законодавство, вони не мали паспортів, отримували символічну плату за працю.

1946-1947 рр. – третій голод в Україні. Причини:

- ▶ Злочинна сільськогосподарська політика партійно-радянської влади установила для України завищений план хлібозаготівель - 340 млн. пудів зерна, а влітку ще й збільшив його до 362 млн.
- ▶ Несприятливі кліматичні умови. Зима 1945-1946 рр. була малосніжною, а весна й літо - посушливими.
- ▶ Згубний план хлібозаготівель був виконаний лише на 62,5 %.
- ▶ За даними загсів УРСР у 16 східних, а також Ізмаїльській і Чернівецькій областях у 1946 р. померло 282 тис. людей, у 1947 р. - понад 520 тис.
- ▶ У той час, коли населення потерпало від голоду, хліб за безцінь експортувався до дружніх СРСР країн "народної демократії" - Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини.

УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

- ▶ Сталінський режим нехтував місцевими особливостями, намагаючись уніфікувати управління економікою, соціально-політичною і культурною сферами буття людей. **Усюди запроваджувалася російська мова:** на виробництві, в установах, у торгівлі, на транспорті, у системі освіти. На всі відповідальні посади **призначали русифікованих вихідців зі східних областей.** Так, у 1946 р. з понад 15 тис. номенклатурних посад в обкомах партії західного регіону місцеві кадри обіймали лише близько 2 тис. (12,1 %).
- ▶ **У жовтні 1946 р. ЦК КП(б)У прийняв спеціальну постанову "Про заходи щодо посилення масово-політичної та ідеологічної роботи в західних областях України".**

- ▶ Злочинні методи колективізації: адміністративний і податковий тиск, так зване "розкуркулення", арешти й депортація селян до Сибіру. За офіційними даними, **протягом 1944-1951 рр. із західних областей УРСР було вивезено 66 тис. родин (204 тис. осіб).**
- ▶ Одним з елементів радянзації західноукраїнських територій і встановлення тотального ідеологічного контролю над місцевим населенням була заборона греко-католицької церкви.
- ▶ У квітні 1945 р. в газетах "Радянська Україна" (Київ), "Вільна Україна" (Львів) з'явилася велика стаття за підписом В. Росовича (насправді Я. Галана) під назвою "З хрестом чи ножем", яка містила гострі нападки на уніатів, звинуватили у співробітництві з німецькими окупантами та українськими буржуазними націоналістами. Того ж місяця органи НКВС заарештували у Львові митрополита Й. Сліпого, єпископів М. Будку, С. Чарнецького. Усіх їх засудили до багаторічного ув'язнення.

- ▶ 8-10 березня 1946 р. у Львові відбувся сфальшований церковний собор, який «ліквідував Берестейську унію 1596 р., аби возз'єднатися з православною церквою».
- ▶ Греко-католицька церква на західноукраїнських землях не зникла - вона пішла у підпілля, почався "катакомбний" період її існування (1946-1989).

У післявоєнний період виділяються два етапи збройної боротьби ОУН-УПА:

- 1) 1944-1946 рр. - ОУН-УПА утримувала під своїм контролем великі території, вела бої великими силами із застосуванням мінометів та артилерії. Втрати: до половини особового складу.
- 2) 1947-перша половина 50-х рр. УПА змінила тактику збройної боротьби. Бойові дії вели лише дрібні загони партизанськими методами. До 10 тис. повстанців під проводом керівника СБ ОУН М. Лебедя 1947-1948 рр. з боями через територію Чехословаччини прорвались у Західну Німеччину.

- 5 березня 1950 р. – вбито головнокомандуючого УПА, керівника підпілля ОУН Р. Шухевича. Його замінив останній провідник УПА полковник Василь Кук (Юрій Леміш), який у 1954 р. був схоплений органами держбезпеки (помер у 2007 р.).
- У середині 50-х рр. УПА припинила свій організований спротив.
- Каральні акції радянського режиму проти ОУН-УПА були масованими й жорстокими: знищувалися цілі села, практикувалося спалення та вирубування значних лісових масивів, застосовувалась хімічна зброя, авіація, бронетехніка.
- За найновішими підрахунками через УПА й підпілля ОУН пройшло понад 400 тис. осіб.

НАСТУП РЕАКЦІЙНИХ СИЛ НА СПРОБИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В ПОВОЄННІ РОКИ

- ▶ Першими постраждали військовополонені та особи, які перебували на примусових роботах у Німеччині. Яких було звинувачено в зраді Батьківщині й відправлено в сталінські табори (4,5 до 12 млн. осіб, третина з них – українці).
- ▶ В Україні репресії були особливо жорстокими проти творчої та наукової інтелігенції. Приборкання її було доручено секретарю ЦК ВКП(б) А. Жданову, який грубо й некомпетентно втручався в діяльність творчої та наукової інтелігенції, звинувачуючи її у формалізмі, безідейності, низькопоклонстві перед Заходом і в буржуазному націонализмі.

► У 1946 р - ЦК КП(б)У ухвалив. постанови "Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури"; "Про журнал сатири і гумору "Перець"; "Про журнал "Вітчизна"; "Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення". Критика інтелігенції в них здійснювалася зневажливим тоном, безцеремонним навішуванням ярликів "українського буржуазного націоналізму", супроводжувалася вимогами викривати "ворогів народу" тощо.

- На пленумі Спілки письменників України в 1947 р. було піддано цькуванню письменників М. Рильського, Ю. Яновського, І. Сенченка. Під заборону потрапила сатира Остапа Вишні за "відхід від радянської ідеології і здачу класових позицій".

➤ 2 липня 1951 р. у газеті "Правда" було надруковано редакційну статтю "Проти ідеологічних перекручень у літературі", в якій в образливій формі критикувався вірш В. Сосюри "Любіть Україну" як "ідейно порочний твір". М. Рильського було звинувачено в "серйозних ідеологічних помилках", суворо засуджено оперу К. Данькевича "Богдан Хмельницький", указано на "серйозні хиби й помилки в ідейно-виховній роботі на Україні".

Отже, відновлення довоєнної структури тоталітарної системи в Україні принесло нові випробування: насильницьку колективізацію сільського господарства, масові репресії, русифікацію, релігійні утиски. Збройний опір ОУН-УПА був зламаний.

2. Економічне, соціально-політичне та національно-культурне життя у роки “політичної відлиги”(1956-1964 рр.)

- 5 березня 1953 р. смерть Сталіна ще не означала кінець сталінщини, яка пустила метастази в усі сфери життя суспільства.
- 50-ті - 60-ті рр. - російський письменник І.Еренбург назвав "відлигою". Нове керівництво СРСР спробувало реформувати тоталітарну радянську систему в напрямку модернізації та лібералізації.
- У червні 1953 р. першим секретарем КП(б)У став О. Кириченка - перший українець на цій посаді.
- У другій половині 1953 р. почали працювати комісії з реабілітації невинно засуджених: живих випускали на волю, мертвим повертали добре ім'я. було переглянуто справи майже 5,5 млн. осіб, з них реабілітовано 3,2 млн. Однак **поза реабілітацією залишилась більшість жертв репресій 20-х - початку 30-х рр. і всі, хто був звинувачений у буржуазному націоналізмі.**

✓ Найважливішою справою М. Хрущова було розвінчування культу особи Сталіна. Особливу роль у цьому відіграла його таємна доповідь на XX з'їзді КПРС "Про культ особи та його наслідки". У цій доповіді критика Сталіна, хоч була досить різкою, обминала фундаментальні причини сталінського режиму. Виникнення культу пояснювалося ворожим капіталістичним оточенням, гострою класовою боротьбою, негативними рисами характеру самого вождя. Особа Сталіна відділялася від системи, яка породила це явище.

✓ Доповідь Хрущова "Про культ особи та його наслідки" залишалася засекреченою в СРСР до 1989 р. Основні її положення в значно пом'якшеному вигляді були покладені в основу короткої постанови ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. "Про подолання культу особи та його наслідків". Однак критика, що прозвучала, справила величезний вплив на політичну і морально-психологічну атмосферу в країні, зробивши першу пробоїну в тоталітарній системі.

- ▶ Реформування, що розпочалося в економічній сфері мало за мету дещо демократизувати управління, розширити господарські права республік, скоротити управлінський апарат.
- ▶ У лютому 1957 р. було запроваджено нову структуру управління, за якої централізоване планове керівництво поєднувалося із розширенням самостійності республік. Народне господарство переходило на територіальне управління через ради народного господарства (раднаргоспи). На території України було створено 11 раднаргоспів.

- ▶ Втілення в життя низки нереальних надпрограм. Серед них найважливішими стали зернова та програма збільшення тваринницької продукції, які базувалися на екстенсивних методах господарювання. Жодну з них не було реалізовано.
- ▶ Ліквідація сталінських МТС і передача техніки колгоспам, підвищення заробітної платні колгоспникам, підвищення майже втричі до кінця 50-х рр. закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію зробило сільське господарство вперше за багато років рентабельним.
- ▶ Несподіваний перехід до "кукурудзяної кампанії", яка передбачала посіви цієї південної культури на 28 млн. гектарів по всьому СРСР (наприклад, у 1961 р. в Україні кукурудза ("цариця полів") займала 40 % усієї посівної площі), викликав продовольчу кризу в країні. Це призвело до масових закупівель зерна за кордоном, грошової реформи 1961 р., різкого підвищення цін.

Хрущовські реформи торкнулися і соціальної сфери.

- Було введено новий закон про пенсії
- значних розмірів набуло житлове будівництво,
- завершився перехід на 7-годинний робочий день і п'ятиденний робочий тиждень,
- почалася реформа освіти, великі асигнування виділялись на науку тощо.
- Слід зазначити, що переважна більшість прогресивних соціальних проектів М. Хрущова наштовхувалася на обмежені можливості економіки.

Висновок:

Суперечливі процеси хрущовської “відлиги” не призвели до корінних змін у економічному та суспільно-політичному житті, оскільки вони не порушували фундаменту тоталітарної системи.

3. РУХ ШІСТДЕСЯТНИЦТВА ТА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

З'явилося ціле покоління "шістдесятників", названих так через те, що вершина їхньої творчості припала на початок 60-х рр. Своєю

творчою діяльністю **ці люди розпочали нове українське національне відродження.**

- ▶ увійшли в культуру в другій половині 50-х рр. і найповніше себе виявили на поч. 60-х рр.;
- ▶ виступали на захист національної мови і культури, свободи художньої творчості;
- ▶ в 60-70-х рр. стали внутрішньою моральною опозицією до радянського режиму (дисидентами).

Громадська діяльність “шістдесятників”:

- ▶ розвинули активну культурницьку діяльність, яка виходила за межі офіціозу: влаштовували неформальні літературні читання та художні виставки, вечори пам'яті репресованих митців, ставили замовчувані театральні п'єси, складали петиції на захист української культури;
- ▶ осередки альтернативної національної культури – Клуб творчої молоді “Сучасник” (Київ, 1959 р.) і клуб “Пролісок” (Львів, 1962 р.).

Ліна Костенко (1930)

- ▶ одна з перших “шістдесятників”;
- ▶ перші поетичні збірки – “Проміння землі” (1957), “Вітрила” (1959);
- ▶ творча зрілість – збірка “Мандрівки серця”;
- ▶ з 1961 р. піддавалась критиці за “аполітичність” і “формалістичні викрути”, її твори припинили друкувати до 1977 р.

“душа шістдесятників”, автор
гостропубліцистичних поезій,
спрямованих проти русифікації й
національного поневолення
України;

за життя поета вийшла тільки
збірка “Тиша і грім” (1962);

твори розповсюджувались у
“самвидаві”.

Василь
Симоненко
(1935-1963)

Василь Симоненко

Ви, байстрюкі катів осатанілих,

Не забувайте виродки ніде:

Народ мій є!

Народ мій завжди буде!

Ніхто неперекреслить мій народ!

Самвидав –

непідцензурна, офіційно невизнана, заборонена, підпільна література. Самвидавна діяльність як форма дисидентства почалася з поширення віршів В. Симоненка, Л. Костенко, роману Б. Пастернака "Доктор Живаго", творів О. Солженіцина та ін.

Інші визначні представники “шістдесятників”:

- у прозі – Валерій Шевчук, Євген Гуцало, Григій Тютюнник;
- у поезії – Іван Драч, Микола Вінграновський, Ігор Калинець;
- у критиці – Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк;
- у публіцистиці – Степан Кожум'яка, Валентин Мороз;
- у образотворчому мистецтві – Алла Горська, Опанас Заливаха, Борис Плаксії;
- у кінематографі – Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко, Леонід Осика, Лесь Танюк.

Новий етап опозиційного руху, який розпочався з кінця 50-х рр., прийнято називати дисидентським. Він характеризувався поєднанням підпільної роботи з легальними формами діяльності.

- **Боротьба за незалежність України стала основною метою** таких опозиційних об'єднань, що виникли на початку 60-х рр. як Український національний фронт, Союз української молоді Галичини та ін. У цей період у дисидентському русі активну участь брали **Ю. Бадзьо, І. Гель, М. і Б. Горині, В. Мороз, В. Чорновіл та ін.**

Усім формам опору тоталітарній системі (діяльності шістдесятників, дисидентів, стихійним виступам робітників) була властива організаційна слабкість, локальність дій, нечисленність учасників.

Робітничий і дисидентський рухи діяли поруч, однак у єдиний опозиційний потік вони не злилися. Усі ці форми опору були свідченням нестабільності тоталітарної системи та провісниками її краху.

Дисидентський рух 60-х - першої половини 80-х рр. складався з трьох основних течій:

- 1. правозахисне (демократичне дисидентство) представлене в Україні Українською Гельсінською Групою (УГГ) (9 листопада 1976 р. у Києві). Мета: активно сприяти виконанню гуманітарних статей Заключного Акта Гельсінської Наради та ознайомлення урядів країн-учасниць наради й західної громадськості з фактами порушень прав людини в Україні. Очолив УГГ М. Руденко. Преставники: О. Бердник, П. Григоренко, Л. Лук'яненко та І. Кандиба, М. Матусевич, М. Маринович та ін. Із 41 учасника групи протягом 1977-1985 рр. 27 були засуджені, 6 позбавлені радянського громадянства, троє - В. Стус, О. Тихий, Ю. Литвин - загинули в таборах.
- 2. релігійне; у 1968 р., із 230 засуджених учасників руху опору в Україні за релігійні переконання постраждали 84 особи. Серед релігійних течій своєю активністю виділялися греко-католики. Представники: І. Гель, В. Романюк та інші.
- 3. національно-орієнтоване дисидентство, до якого належали І. Дзюба, С. Караванський, В. Мороз, В. Чорновіл та ін.

НОВІТНЯ РУСИФІКАЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ В УКРАЇНІ

- ▶ Наприкінці 1965 р. І. Дзюба у праці "Інтернаціоналізм чи русифікація" викрив згубну національну політику Компартії в Україні, показав порушення прав українського народу в усіх сферах суспільно-політичного, культурного й економічного життя,
- ▶ В 1967 р. в Парижі книга В. Чорновола "Лихо з розуму" (портрети двадцяти злочинців)", присвячена діяльності патріотів України, які вболівали за долю її народу, не мирилися з утисками української мови, культури та духовності.

Нищівної руйнації національна культура зазнала в 70-х рр., коли на посаді головного ідеолога ЦК КПУ перебував В. Маланчук. Кампанії боротьби з "націонал-комунізмом", різкого зростання політичних репресій, здійснення заходів, спрямованих на штучне звуження сфери використання української мови.

▶ 26 травня 1983 р. - ухвалено Постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР - "Про подальші заходи щодо вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік". Розширювалася мережа рос. шкіл. Запроваджувалося навчання рос. мови в садках. Зарплата вчителям рос. мови була вищою на 16 %.

▶ На кінець 80-х рр. у Донецьку, Луганську, Дніпропетровську й Харкові, разом узятих, було менше укр. шкіл, ніж у канадському місті Едмонтоні. Для 700 тис. українців у Криму не було українських шкіл. На цей час заняття у вищих навчальних закладах, технікумах і профтехучилищах на 95 % проводилися рос. мовою. Із 45 профтехучилищ Києва не було жодного, яке

- ▶ Так послідовно й цілеспрямовано радянська влада виховувала в українців національний нігілізм і комплекс провінційності, неповноцінності та меншовартості.
- ▶ Якщо в 1960 р. видані українською мовою книги становили 49 % від усіх, то в кінці 80-х рр. - лише 20 %.
- ▶ У 1989 р. в кінозалах республіки було показано 280 нових фільмів, і тільки один був озвучений українською.

4. Кризові явища радянської системи у 70-80-х рр. В Україні

Період від середини 60-х до середини 80-х рр. називають "застоєм".

Характерними ознаками цього періоду стали:

- консерватизм;
- авторитарність;
- підвищення керівної ролі партії;
- мілітаризація;
- агресивність.

після усунення від влади М.

Хрущова розпочалася поступова
зміна політичного курсу країни від
лібералізації до консерватизму в
усіх сферах суспільно-
політичного, економічного і
культурного життя.

- ▶ Відбувся поворот до неосталінізму: часткове відновлення "престижу" Сталіна, порушення громадських прав і свобод, визнання демократичної активності людей за інакомислення, здійснення політичних репресій при насадженні в суспільстві атмосфери "помірного" страху.
- ▶ В УРСР з 1972 по 1989 р. на посаді Першого секретаря ЦК Компартії перебував В. Щербицький.

-
- ▶ В Україні різко посилилася русифікація, активізувалася боротьба з інакомисленням. Економічні інтереси республіки були підпорядковані інтересам центру.
 - ▶ 1965-1967 рр. — Косигінські реформи: програма економічної перебудови з метою прискорення НТП, інтенсифікації розвитку народного господарства.

- ▶ У сільському господарстві передбачалися такі зміни, як підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, установа твердих закупівельних планів, введення доплати за надплановий продаж зерна.
- ▶ Вжиті заходи на деякий час стимулювали розширення сільськогосподарського виробництва. Однак обіцяного перелому в аграрному секторі не сталося. Для забезпечення населення продовольством держава продовжувала імпортувати зерно з-за кордону.

- ▶ Реформа в промисловості передбачала перехід від адміністративних до економічних методів управління, запроваджувався госпрозрахунок.
- ▶ Впроваджувалася централізація управління економікою: замість республіканських раднаргоспів відновлювалася система управління через союзні міністерства.
- ▶ 95 % підприємств України були підпорядковані Москві.

- ▶ На першому етапі проведення реформи було отримано певні позитивні результати, зокрема досить високі темпи розвитку промисловості. Проте, вже на початку 70-х рр. з'явилися перші симптоми краху реформи.
- ▶ Реформа не торкалася основ адміністративно-командної системи, не мала комплексного характеру, не змінювала структурної, інвестиційної політики. Економіка продовжувала розвиватися екстенсивним шляхом.
- ▶ У 70-80-ті рр. народне господарство вступило у смугу кризи. В Україні все помітніше виявлялася притаманна колонії структура економіки, що характеризувалася перевагою паливних і сировинних галузей.

У листопаді 1982 р. помер Л. Брежнєв. Його замінив Ю. Андропов, а з лютого 1984 р. "керманичем" став 73-річний К. Черненко.

За їхньої влади українське керівництво на чолі з В. Щербицьким майже не зазнало змін. УРСР залишалася заповідником політичної, ідеологічної та економічної стагнації.

ВИСНОВКИ.

Отже, політичний курс радянського керівництва у цей період відзначився різко вираженим консерватизмом. Будь-які новації у суспільно-політичному, економічному та культурному житті відкидалися, опозиційний рух нещадно придушувався. Економічна і політична криза доповнювались **моральною кризою радянського суспільства**. Назріла потреба кардинальних соціально-економічних і політичних змін.